

DE MAN VAN DE BERG

SALOMON KROONENBERG

DE MAN VAN DE BERG

FRIEDRICH VOLTZ

(1828 - 1855)

JONGGESTORVEN NATUURONDERZOEKER
IN SURINAME

WalburgPers

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij de financiële van:

Nederlandse Ambassade Paramaribo

TNO/Geologische Dienst Nederland

Naturalis Biodiversity Centre

Prins Bernhard Cultuurfonds

© 2020 SALOMON KROONENBERG

© 2020 UITGEVERSMACHTSCHAAPPIJ WALBURG PERS, ZUTPHEN

Ontwerp omslag en binnenwerk: Bart van den Tooren

Afbeelding omslag: collage BVDT

ISBN 9789462495029

NUR 680

WWW.WALBURGPERS.NL

WWW.SALOMONKROONENBERG.NL

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen.

Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

INHOUD

Inleiding 9

- 1 De eerste jaren van Friedrich Voltz 17
- 2 De Duitse Commissie 24
- 3 Reizen van de Commissie zonder Voltz, 13-30 maart en
2 mei-6 juni 1853 32
- 4 Voltz na aankomst: 'Waar zijn mijn instrumenten?' 43
- 5 Beneden-Saramacca, 17-30 juni 1853 48
- 6 Van wie zijn de gegevens? 59
- 7 Naar de Boven-Suriname, 30 juli-4 oktober 1853 67
- 8 Warappakreek: de kust, schelprijsen en opheffing van
het land, 27 januari-25 februari 1854 104
- 9 Boven-Saramacca. Ruzies met de gouverneur en in de commissie.
Tocht in de savanne, 24 maart-23 mei 1854 109
- 10 Berbice en Demerara, 13 juni-1 juli 1854 129
- 11 Nickerie, Corantijn, Kabalebo, Avanavero,
13 juli-12 augustus 1854 139
- 12 Nickerierivier, 30 oktober-10 november 1854 144
- 13 Boven-Nickerie en Masonia, 30 oktober-21 november 1854 156
- 14 Coppename, 17 november-22 december 1854 172
- 15 Binnendoor naar de Marowijne, 16 februari-11 april 1855 192
- 16 De Marowijne benedenstrooms Albina en de Mana 222
- 17 Voltz' evaluatie van de volksplanting van Kappler in Albina 232
- 18 Waar is de boedel van Voltz? 261
- 19 Eindspel van de Duitse Commissie 273
- 20 De Voltzberg 282
- 21 Voltz gezien met de kennis van nu 291

Bronnen 305

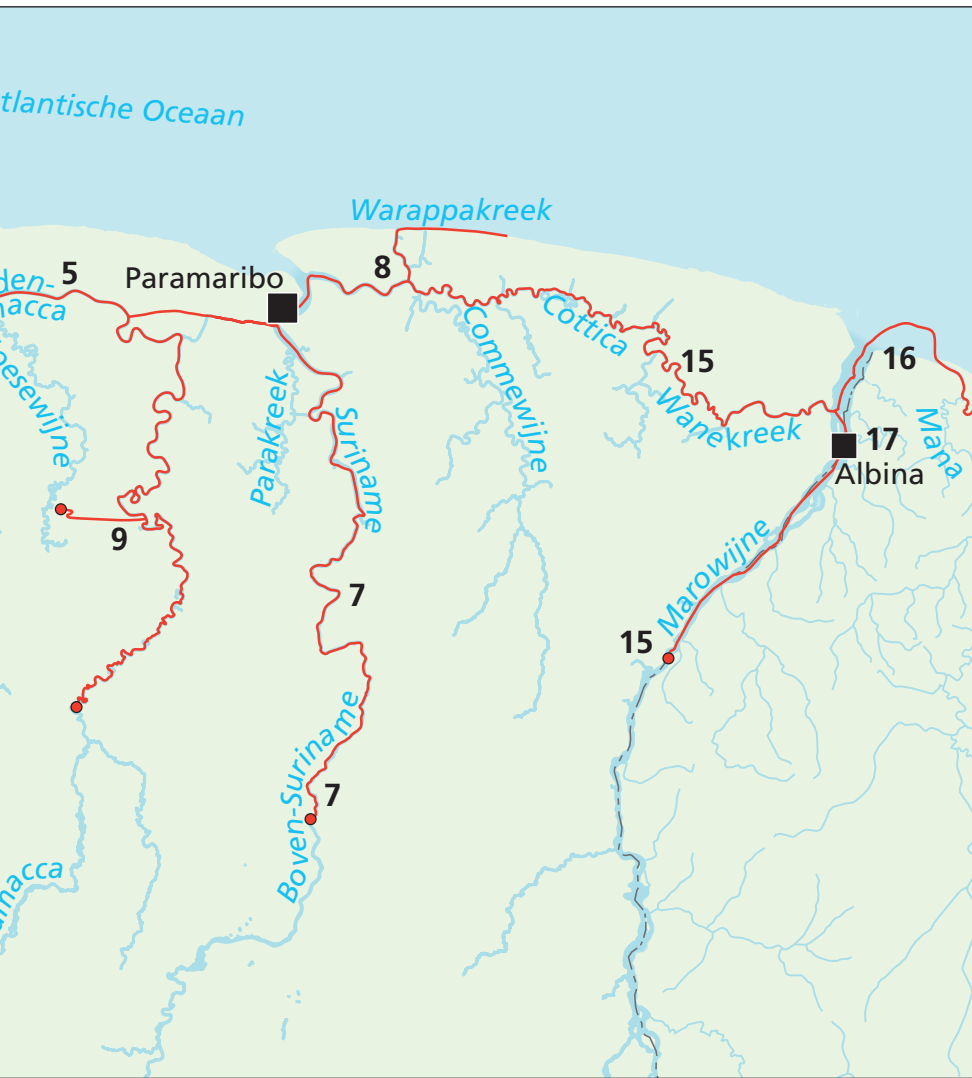
Verantwoording illustraties 312

Appendix 1 Plantennamen uit brieven van Voltz – TINDE VAN ANDEL 314

Appendix 2 Planten verzameld door Voltz in herbarium Naturalis – ROXALI BIJMOER 318

Routekaart expedities van Friedrich Voltz. De nummers corresponderen met die van de hoofdstukken waarin de reizen worden beschreven.

INLEIDING

VOLTZ. IEDEREEN IN SURINAME KENT DIE NAAM. VOLTZ VAN de Voltzberg natuurlijk: die beroemde kale koepelvormige granietberg bij de Raleighvallen in de Coppename, 240 meter hoog. Nu geldt het als de parel van het Centraal Suriname Natuurreservaat en werelderfgoed van de UNESCO. Talloze Surinamers, talloze toeristen, talloze onderzoekers zijn er opgeklommen. Wie 'Voltzberg' opzoekt op het internet struikelt over de selfies. Het is een stevige klim, soms langs vrijwel verticale granietwanden, en soms moet je jezelf omhooghijsen aan de lianen om bij de top te kunnen komen. Maar als je eenmaal boven bent, word je getraakteerd op een fantastisch uitzicht over het eindeloze regenwoud, met heel in de verte nog een paar van zulke bergen. En dan verwonder je over het feit dat die kale rots in dit tropisch vochtige klimaat niet helemaal verkruint tot zand en klei. Hoogleraar fysieke geografie Jan Pieter Bakker van de Universiteit van Amsterdam was er in 1956 ook op geweest, samen met de beroemde natuurvorser Joop Schulz. Tien jaar later, toen ik bij Bakker in de collegebanken zat, sprak hij er nog steeds enthousiast over. Dat heeft mijn levenslange interesse voor Suriname gevormd. Ik ben er zelf ook twee keer opgeklommen.

Maar waarom heet die berg zo? Wie was Voltz? En wie heeft de berg die naam gegeven? Als je dat vraagt aan de meeste Voltzbergbeklimmers krijg je zelden antwoord. Een geoloog, weten sommigen. Ja dat klopt, een vakgenoot van mij. Gestorven aan de gele koorts, weten anderen weer. Ook dat klopt. Maar veel verder reikt de kennis niet – ook de mijne niet tot voor kort. Wie Voltz opzoekt in het monumentale boek uit 1998 *History of the Earth Sciences in Suriname* onder redactie van professor Theo Wong van de Anton de Kom Universiteit van Suriname en een aantal anderen, komt bedrogen uit. In het artikel over de geschiedenis van de geologiebeoefening in Suriname, waar ik tot mijn schande een van de auteurs van ben, staan maar zes regeltjes over Voltz, en bovendien nog met de foute voornaam: er staat Franz, maar hij heette Friedrich.

En dat terwijl hij een formidabele negentiende-eeuwse natuuronderzoeker was, die zich zonder moeite kon meten met beroemdheden als Alexander Humboldt, die een groot deel van het Venezolaanse Guianaschild en de hele noordelijke Andes bereisde, en daar prachtige boeken over heeft geschreven. Of met Robert Schomburgk, die uitgebreid gerapporteerd heeft over de natuur en de geologie van Brits-Guiana, en aan wie wij de grenskwestie met Guyana te danken hebben. Waarom is Voltz dan niet net zo beroemd als Humboldt?

De voornaamste reden is dat hij geen boek heeft geschreven met al zijn belevenissen, waarnemingen en ideeën, wat Humboldt en Schomburgk en vele andere negentiende-eeuwse ontdekkingsreizigers wel hebben gedaan. Waarom niet? Hij heeft de kans niet gekregen: hij kwam in 1853 in Suriname aan, en is in 1855 in Paramaribo aan de gele koorts overleden, vlak voordat hij na het voltooiën van zijn missie naar Europa zou terugkeren, een week voor zijn achtentwintigste verjaardag. Zo jong was hij nog maar. Wie afbeeldingen van Friedrich Voltz op het internet opzoekt, zal alleen een wat oudere man met kalend voorhoofd en zware baard vinden, maar dat is hem niet: het is een naamgenoot, Johann Friedrich Voltz, een bekend Duits landschapsschilder die vooral koeien schilderde.

Ook had Voltz niet zoals Humboldt de beschikking over een grenzeloos familiekapitaal dat hij naar believen op kon maken. Hij maakte die tochten niet als zelfstandig ontdekkingsreiziger, maar

als lid van een commissie die in opdracht van de Nederlandse overheid moest onderzoeken of Suriname geschikt was als vestigingsplaats voor Duitse landverhuizers, de Koninklijke Nederlandsche Commissie tot Onderzoek der Kolonisatie in Suriname door Duitschers, kortweg de Duitse Commissie. Hij was dus beperkt in zijn bewegingsvrijheid en moest zich schikken naar de instructies om na te gaan ‘of de kuststreek, of het middendeel of het meer in het binnenland gelegen deel geschikt was voor kolonisatie door Duitsers’. Zijn taak als geoloog was ook om zijn oog open te houden voor het voorkomen van delfstoffen, maar dan wel zo dat die informatie niet in Duitsland terecht zou komen.

Het is dat binnenland dat hem het meest aangetrokken moet hebben. Schomburgk had de bronnen van de Corantijn en de Essequibo gevonden, de Marowijne was al bereisd door Franse ontdekkingsreizigers, maar van de grote Surinaamse rivieren de Suriname, de Saracca en de Coppename was alleen het plantagegebied dichtbij de monding verkend, niemand had ooit de bronnen van die rivieren gezocht. De kaarten van het binnenland van Suriname waren nog blank. Hij heeft daar een flink stuk van kunnen invullen.

Heeft hij dan niets nagelaten van zijn reizen? Jawel, hij schreef vele brieven aan onder andere de Nederlandse geoloog Winand Staring, grondlegger van de Nederlandse geologie. Staring heeft de geologische krenten uit de pap van zijn brieven gehaald en die gepubliceerd in de *Algemeene Konst- en Letterbode* van 1854 en 1855. Niet in Voltz zijn eigen woorden, maar een weergave daarvan door de ogen van Staring.

Zover was ik gekomen toen ik, op zoek naar iets heel anders, de volgende passage over Voltz tegenkwam in het boek *Geologische Studien über Niederländisch West-Indien* (1888) van de Leidse professor Karl Martin: ‘De dagboeken en kaarten van de reiziger [...] kreeg ik tot nu toe niet te pakken. Het enige wat ik over de schriftelijke nalatenschap heb kunnen vinden, is dat die aan een ander lid van de Duitse Commissie, Schunk, is gegeven om te publiceren. Schunk is echter al jaren geleden “in der Moldau gestorben und die Papiere sind mit ihm verschollen [spoorloos verdwenen]”.’ Daar stond een voetnoot bij: ‘Ik richt hierbij aan iedereen die door toevallige omstandigheden

in staat is om nog iets over de verblijfplaats van zijn geschriften en kaarten te melden, mij daarover in te lichten.’ Helaas heeft niemand dat gedaan, maar ik voelde mij zozeer aangesproken door die oproep, dat ik zelf op zoek ben gegaan. Dit boek is daar het resultaat van.

De eerste persoon bij wie ik te rade ben gegaan was de Surinaamse historicus Carl Haarnack. In zijn appartement in Amsterdam heeft hij een unieke verzameling oude boeken over Suriname aangelegd, allemaal originelen, ook van zeldzaamheden als de eerste druk van het beroemde boek van John Gabriël Stedman uit 1796. Elke maand publiceert hij een recensie van een eeuwenoud boek in het Surinaamse blad *Parbode*, daar kende ik zijn naam van. Haarnack bleek een aantal ingebonden delen te bezitten van het Duitse blad *Die Natur* uit 1853-1855, en daar stonden drie brieven van Voltz in, in delen gepubliceerd, over zijn wederwaardigheden in Suriname. Niemand in Suriname of Nederland heeft die ooit geciteerd, het zijn prachtige brieven, met veel landschappelijke, botanische en etnografische bijzonderheden. Er staat niet bij aan wie die brieven gericht waren, en wie uiteindelijk voor publicatie heeft gezorgd, maar het is zeer waarschijnlijk dat zijn vriend en collega de geoloog Fridolin Sandberger uit Wiesbaden, slechts twee jaar ouder dan Voltz, daar een grote rol in heeft gespeeld.

Dat was het beginpunt van een zoektocht die uiteindelijk veel meer documenten heeft opgeleverd: deels brieven gepubliceerd in obscure Duitse en Nederlandse negentiende-eeuwse tijdschriften, deels ongepubliceerde manuscripten, verslagen van reisgenoten van hem, krantenknipsels, journaals van de gouverneur van Suriname in het Nationaal Archief in Den Haag, documenten uit het Nationaal Archief van Suriname, twee hele pakketten ambtelijke brieven uit Duitse archieven, geschreven in het oude Duitse *Kurrentschrift*, dat onleesbaar is voor wie daar niet in getraind is. Gelukkig hebben Karien Lahaise en Paul Albers van Naturalis, specialisten in dat schrift, mij een onschatbare dienst bewezen door die brieven in leesbaar Duits om te zetten.

De oorspronkelijke brieven aan Staring zijn gelukkig bewaard gebleven. Lahaise, tevens archivaris van Naturalis, heeft ze in hun archief teruggevonden. Voltz blijkt alle Surinaamse rivieren tot ver

stroomop bevangen te hebben en ook in Berbice en Demerara geweest te zijn. Hij geeft een opvallend rijpe en weldoordachte beschrijving van de stand van zaken in de al bestaande Duitse volkplanting in de plaats Albina, gesticht in 1846 door August Kappler.

Ik heb in het boek de vrijwel volledige, zeer persoonlijke brieven van Voltz aan Staring en de brieven die verschenen zijn in *Die Natur* opgenomen, en ook een aantal verslagen van medereizigers, zoals van de latere cartograaf luitenant Johan Cateau van Rosevelt, die veel informatie over de bezochte plantages geeft, en van Herman van Genderen, landdrost (districtscommissaris) in Nickerie. Daarnaast ga ik uitgebreid in op de context van zijn missie en wat wij ervan geleerd hebben. Ook heb ik de uitgebreide gesteenteverzameling en gedroogde planten van Voltz in *Naturalis* geraadpleegd, en afbeeldingen van een aantal daarvan in dit boek opgenomen, met dank aan Arike Gill en Roxali Bijmoer. De afbeeldingen van enkele exemplaren uit zijn schelpencollectie heb ik van Jeroen Goud, Ronald Pouwer en Frank Wesselingh van *Naturalis* aangereikt gekregen, dank daarvoor!

Maar ik ben mij ervan bewust dat ik lang niet alles boven water heb kunnen halen. Sommige brieven zijn onvindbaar gebleken of daadwerkelijk verloren gegaan, van andere brieven heb ik alleen transcripties of negentiende-eeuwse vertalingen gevonden en niet de originelen. Voltz' boedel is nog steeds onvindbaar. Zodoende blijft het beeld van Voltz' waarnemingen fragmentarisch; dit boek kan hooguit een flauwe afspiegeling zijn van het boek dat Voltz ongetwijfeld zelf had willen schrijven. Het totaal geeft wel een prachtig beeld van Voltz' grote talent en ambities als natuuronderzoeker, van zijn frustraties, zijn twijfels, zijn afschuw van de slavernij en de losse zeden in Paramaribo, zijn hoop en zijn triomfen. Het geeft bovendien een tijdsbeeld van de stand van de wetenschap in het midden van de negentiende eeuw en de maatschappelijke ontwikkelingen in een tijd dat de slavernij in de buurlanden al was afgeschaft maar in Suriname nog niet.

Ik heb geprobeerd in dit boek Voltz zelf zoveel mogelijk aan het woord te laten. Ik heb daartoe de beschikbare Duitse teksten in hedendaags Nederlands vertaald. Dat was niet altijd makkelijk. Voltz maakte zinnen als een matroesjka: binnen de hoofdzin een bijzin,

daarbinnen weer een bijzin, en nog een extra bijvoeglijke bepaling daarbinnen. Dat valt niet in goed Nederlands weer te geven, vandaar dat ik vaak bijzinnen eruit gesloopt heb en als tweede hoofdzin apart heb opgeschreven. Verder gaat het zoals een Duits-Engelse tolk eens op een conferentie wanhopig uitriep toen hem gevraagd werd waarom hij alsmaar zweeg in plaats van te vertalen: ‘All the rotten verbs come at the end.’ (Dit had een zin van Voltz geweest kunnen zijn.) Plaatsnamen heb ik aangepast aan de moderne spelling op de kaart van Suriname. Ook de oude Nederlandse teksten heb ik zo goed mogelijk in hedendaags Nederlands omgezet. Een deel van die teksten was zelf ook al vertaald uit Duitse originelen. Maar die had ik niet tot mijn beschikking, vandaar dat ik mij niet beschaamd voelde om het oude Nederlands, waar vaak nog heel wat Duits doorheen scheen, te moderniseren. Ik heb in de brieven de in de negentiende eeuw gangbare termen ‘neger’, ‘bosneger’, ‘Negerengels’, ‘indiaan’, ‘slaaf’ en ‘koelie’, waar wij nu liever andere woorden voor gebruiken, vanwege de leesbaarheid van de tekst laten staan. Ik houd de volgorde van de gebeurtenissen zo veel mogelijk aan, niet de data van de brieven.

Ik ben grote dank verschuldigd aan May Meurs, uitgever bij WalburgPers, voor het vertrouwen dat zij had in het boek en voor onze plezierige en professionele samenwerking. Door haar scherpzinnig commentaar is het boek essentieel verbeterd. Ik dank ook Roelke Aalderink, bureauredacteur bij de WalburgPers die ons na lang zoeken aan de titel van het boek hielp, en prof. Tinde van Andel die zo vriendelijk was al Voltz’ plantennamen een wetenschappelijke naam te geven. Prof. Theo Wong van de Anton de Kom Universiteit van Suriname heeft mij steeds sterk gestimuleerd om door te gaan met dit project, en Renoesha Naipal MSc heeft geholpen bij het traceren van gegevens in het Nationaal Archief van Suriname. In Duitsland heb ik belangrijke informatie en documenten over Voltz verkregen van Gerald Bamberger, Dr. Eva Bender, Dr. Rainer Haus en Eugen Riess. Ton Markus van Kartomedia, mijn vaste tekenaar sinds jaren, maakte de kaart van de routes die Voltz heeft afgelegd. Het omslag en het binnenwerk zijn ontworpen door de altijd zeer creatieve Bart van den Tooren. De kaarten van Heneman & van Sypsteyn uit 1850 zijn gescand uit C. Koeman, *Schakels met het verleden. 39 land- en*

zeekaarten van Suriname in facsimile (1973). Ik heb getracht alleen historische afbeeldingen van Suriname in het boek op te nemen; wie wil weten hoe het er tegenwoordig uitziet kan volledig aan zijn trekken komen op het internet. Alleen de Voltzberg moest er natuurlijk wel in volle glorie bij. Ik dank het Surinaams Museum in Paramaribo en het Rijksmuseum, Amsterdam, voor hun toestemming beeldmateriaal uit hun archieven in het boek op te nemen.

Ik ben bijzonder dankbaar dat de Nederlandse Ambassade in Paramaribo, TNO- Geologische Dienst Nederland, het prins Bernard Cultuurfonds, en Naturalis Biodiversity Centre de publicatie van dit boek financieel mogelijk hebben gemaakt. Ook dank ik Suriname Alcoholic Beverages N.V. voor hun aanbod de presentatie van het boek in Paramaribo te verzorgen.

Om een duidelijk verschil te maken tussen de eigen teksten en de bronnen, is gekozen voor verschillende lettertypen. Alles wat ikzelf heb geschreven is dik gedrukt, wat uit de brieven en andere documenten komt is romein.